

ЧАС, ДОБА, НАУКА, ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО...

17 лютого ц.р. в Інституті літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України відбулося засідання літературознавчо-критичного клубу "Академічні бесіди", присвячене 120-річчю від дня народження академіка Олександра Івановича Білецького. Відкриваючи це засідання, засновник клубу В.Дончик зазначив, що метою зібрань і надалі залишається спроба поєднати літературознавство і критику, науку і літературу, теорію і практику, внести елемент пожвавлення й, можливо, елемент упорядкування в сучасний децентрований, хаотичний, стихійний літературознавчий процес, адже кожне засідання "Академічних бесід" – це ще одна можливість у вільному, ненормативному форматі реплік, обговорень, дискусій висловитися науковцям, критикам молодшим і старшим; запрошуються до цих обговорень і ЗМІ.

На цьому засіданні обговорювалися такі книжки:

Белецкий А.И. Н.С. Лесков. Личность. Творчество. – Симферополь: Крымский Архив, 2003. – 196 с.

У дослідженні О.І. Білецького простежується життєвий і творчий шлях М.Лєскова; аналізуються його романи, романічні хроніки, оповідання, нариси, а також розглядається творчість письменника в контексті історії російської літератури. Праця, написана 1923 року, й сьогодні не втратила свого значення.

Крутікова Н.Є. Дослідження і статті різних років. – К.: Стилос, 2003. – 540 с.

Книжка включає статті та дослідження, що були написані впродовж кількох десятиріч (1965-2001). Серед них праці, які друкувалися раніше. Вперше подано до друку такі дослідження: "Гоголь и Капнисты" та "Романы В.Винниченко (1911-1916) в русском литературном контексте".

Мороз З.П. Від шкільної драми до комедії: Дослідження. П'єси. – К.: ПЦ "Фоліант", 2004. – 302 с.

Вибране зі значної спадщини літературознавця і драматурга З.П.Мороза (1904 – 1958). Дослідження давньої української драматургії (шкільної драми XVII–XVIII ст.) висвітлює її національне коріння – зв'язок із народнопоетичною творчістю, з національними традиціями. Нариси з історії західноукраїнської історичної драми XIX ст., в основному написані ще до війни, зберігають наукову цінність і нині. Творчість З.Мороза – драматурга представлено двома комедіями.

На засіданні головував М.Павлюк. Подаємо виступи учасників із деякими скороченнями.

Микола Павлюк

Ми маємо сьогодні збіг кількох приводів для розмови. Цей збіг наочно і змістовно відбиває певні етапи історії як нашого Інституту, так і загалом літературознавчої науки, бо це, власне, і є історія науки, а не просто історія людей... І символічно, що ми починаємо розмову з постаті нашого багатолітнього директора, а, по суті, на довгі десятиліття і до сьогодні патріарха українського літературознавства.

Дуже добре, що ми нині маємо змогу вшанувати свідків того непростого шляху, який наш Інститут і вся наша наука проходила в ті десятиліття. Ми пошановуємо велику і

Слово і Час. 2005. №7

певною мірою, підсумкову працю Ніни Євгенівни Крутікової. Радує, що маємо нагоду почути слово тієї людини, яка поруч з О.Білецьким йшла не одне десятиліття, була його помічником, заступником директора Інституту. Сьогодні Ніна Євгенівна втілює ту традицію літературознавчого пошуку, який завжди ніс нам Олександр Іванович, і живе втілення цього пошуку — в її працях, у великій монографії “Дослідження і статті різних років”.

І символічно також, що сьогодні ми відзначаємо столітній ювілей молодшого сучасника, учня О.Білецького — Захара Петровича Мороза. Маємо нагоду презентувати й чергову книжку Захара Петровича “Від шкільної драми до комедії”, що побачила світ зусиллями його доньки Лариси Захарівни.

Почнемо ж, здавалося б, з невеличкої книжечки, яка має за собою дуже велику, довгу й непросту історію. Ця монографія О.Білецького (праця молодих років) про М.Лєскова, написана, сказати б, “не в дусі того часу”. У казенному літературознавстві 30-х, а тим більше пізніших років, його антинігілістичний роман усіяко потоптувався... Як бачите, на першому плані тут стоїть не соціологія, а особистість письменника. Саме “личность, творчество” Лєскова цікавили тоді ще молодого дослідника Олександра Білецького.

Знаменно, що зовсім недавно я отримав листа від дослідниці творів Лєскова Ірини Володимирівни Столярової з Санкт-Петербурга. Як наполегливо вони працюють над великими академічними виданнями його творів! Для цього піднімають тодішні газети, де без підпису часто друкувалися не обліковані, не ідентифіковані статті, нариси Лєскова. Сучасні дослідники не обмежуються вже відомим, а шукають, копають углиб і багато чого знаходять.

Ця ж книжка — “Н.Лєсков. Личность. Творчество” — видана зусиллями наших співробітників: на жаль, уже покійної Тетяни Петрівни Маєвської і присутньої тут Альбіни Оганесівни Шацької. Навесні минулого року ми були в Санкт-Петербурзі, відвезли цю книжку і в Пушкінський дім, там її зустріли з великим інтересом і вдячністю за те, що тут, у нас, ведеться така велика робота...

Із виданням праць О.Білецького справа завжди складалася дуже і дуже драматично. Весь час відчувався спротив того середовища, яке, хоча й поважало Олександра Івановича, мусило його поважати, але весь час не приймало; не просто не сприймало, а не приймало, відкидало як дослідника. І він це розумів. Був надзвичайно розумною, проникливою людиною, знав у якому живе часі та знав, що і як йому належить зробити, аби здійснити все заплановане, і щоб ця робота водночас дійшла до читача.

Олександр Іванович Білецький справді дуже масштабна, шанована фігура, а водночас ... Коли наприкінці 50 — на початку 60-х років постало питання: будуть присуджувати Шевченківські премії, і кого б, як не Олександра Івановича, висувати на таку премію в номінації “Літературознавство”? Однак усі постали перед дуже сумним фактом. Він надзвичайно плідний вчений, але виданої друком конкретної праці, збірки праць дослідник не має, а отже, немає що представляти. Тоді учні Олександра Івановича буквально за кілька місяців збрали праці О.Білецького, які друкувалися, розкидані були по різних збірниках, журналах, газетах, а частково зберігалися в архіві вченого. Я пригадую, як робився цей двотомник, яка подвижницька, самовіддана, важлива робота була зроблена учнями Олександра Івановича для того, щоб упорядкувати, видати його праці (тоді ж книжки до друку готувалися роками, на відміну від сьогоднішнього, комп’ютеризованого видавничого процесу) й висувати на премію. І тоді був знайдений надзвичайно “доброзичливий” вихід... Є книжка, можна висувати. Але ж: “Білецький... це ж вчений, глиба в історії українського літературознавства! Ну як же ж... двотомник... Давайте підготуємо кількатомне зібрання, тоді й на премію висуватимемо...”. Це, як відомо, ті “доброзичливі” кроки, ті добрі наміри, якими вистелено шлях до пекла.

І тоді один із найближчих учнів Олександра Івановича Михайло Давидович Бернштейн, довоєнний співробітник нашого інституту, яких у 60-ті роки було дуже мало, упорядкував

збірник “Письменник і епоха”, до якого увійшли переважно теоретичні праці, а історико-літературні доповнювали теоретичний масив. М.Бернштейн був фахівцем із доживтневої літератури, а в той час усі значні вчені мали зобов’язання, окрім “нікому не потрібних спеціалізацій”, займатися й сучасним літпроцесом. І от Михайлу Давидовичу дали завдання, яке стояло не на першому місці в його наукових інтересах, — написати велику статтю про Михайла Стельмаха. Йому постійно не забували нагадувати, що він замість того, аби розробляти питання соціалістичного реалізму, займається такими “нікому не потрібними” речами, як упорядкування праць уже померлого О.Білецького.

Незважаючи на такий спротив, відкритий і не прихований, Микола Єфремович Сиваченко, цілий колектив співробітників Інституту робить ґрунтовне п’ятитомне зібрання праць. Тут здійснюється велика текстологічна, навіть пошукова робота, підіймаються періодичні видання, підіймається архів Білецького. І, що цікаво... Ідеї О.Білецького реалізовувалися в процесі роботи над зібранням його праць. Олександр Іванович дуже хотів, щоб у нашому Інституті був відділ текстології. Першою ж колективною роботою цього відділу і практичною лабораторією розробки текстологічних питань стало це п’ятитомне зібрання. А за тим пішла велика робота над виданням класиків і зібранням творів Івана Нечуя-Левицького, Марка Вовчка та величезний етап в історії Інституту і роботи всієї української літературознавчої науки — 50-томне зібрання творів Івана Франка, автором проспекту якого, між іншим, був академік О.Білецький. Але ж то — окрема розмова...

А тим часом надходило 100-річчя від дня народження Олександра Івановича, і на щастя для всієї нашої науки часи змінилися. До керівництва Інститутом прийшов учень Олександра Івановича Ігор Дзевєрін, який наполіг, щоб тут було створено книжку: збірку праць, присвячену пам’яті О.Білецького. Укласти її було доручено мені, а редактором була Ніна Євгенівна. Паралельно Віталій Дончик у Спільці письменників робив збірник спогадів про О.Білецького... У мене була ідея дарувати цю книжку кожному аспірантові, який вступив до Інституту літератури, аби той відчув, у якому храмі науки він навчатиметься.

А найголовніше, що такі люди, як Олександр Іванович, живуть не тільки в своїх працях, а й у своїх учнях. І серед цих учнів на першому плані його багатолітній соратник Ніна Євгенівна Крутікова. Наступна ж ланка в цьому історичному ланцюгу — це люди, які прийшли в Інститут після війни (бо Ніна Євгенівна прийшла в Інститут до війни і працювала в Уфі під час евакуації), і цей відлік очолив Захар Петрович Мороз, який своє життя в буквальному, прямому розумінні поклав на створення 2-томної “Історії української літератури”.

Ніна Крутікова

Дуже мені сумно, що вже давно немає Олександра Івановича, що немає Захара Мороза, — людей, які багато працювали, багато думали й багато нам залишили. Що сказати про академіка Олександра Івановича? Наш основний доповідач згадував про те, що вийшли “Спогади...”, вийшли твори О.Білецького в п’яти томах, — там треба шукати те, що веде по-справжньому до Олександра Івановича. Говорячи про нього, хочеться сказати насамперед про універсальність, про дивовижну щедрість і широту його дослідницького обдарування. Чудовим він був знавцем російської літератури, а також античності, західноєвропейського художнього слова, дуже багато сил, часу й захоплення він віддав роботі над українськими виданнями. Олександр Іванович фактично був автором низки проєктів “Історії української літератури”. Учений намагався всіляко провести своє судження про те, якою повинна бути історія літератури. “Не треба, щоб історія літератури була історією генералів”, — говорив він. — Ні, треба все ж таки сприймати і те середовище, в якому працювали класики, великі письменники, треба мати якість уявлення і про другорядних письменників, які створюють загальне тло, які нерідко несуть у мистецтво свої перші спостереження, які потім підхоплювались і розроблялись уже великими

письменниками, а іноді вони створювали й першорядні речі, про це також не можна забувати...". Таким чином, історія літератури має бути, насамперед, історією естетичних відкриттів. Такою була його думка. І скільки міг, він втілював її у життя. Ми йому допомагали, чим могли, а в чомусь, мабуть, відставали. Час був інший...

Сказати про Олександра Івановича кількома словами неможливо, адже він піднімав такі проблеми... Наприклад, хто першим поставив питання про світове значення української літератури? Саме Олександр Іванович Білецький. Це була його ідея, це була його проблема. Причому він сказав на весь голос, що річ не просто в дослідженні якості й кількості перекладів, а передусім у тому, якою була українська література, що внесла вона у світову скарбницю, як це вона зробила. Треба створити неповторний, національний портрет цієї літератури, і тоді буде зрозуміло, у чому полягає її внесок у світове мистецтво слова.

Це була ідея, яку він проводив і на нарадах у Москві, де виступав завжди оригінально, часом різко.

Олександр Іванович вважав, що слід, звичайно, вивчаючи літературу, заглиблюватися в газети, журнали, слід вводити багато нового матеріалу, фактичного, цікавого... Але річ, говорив він, не тільки в нових матеріалах, а насамперед у нових думках. Треба, щоб були ці нові думки. Тоді й відбудеться справжня дослідницька робота.

Був людиною, крім усього іншого, доброю. Любив молодь, і багато в чому допомагав дорослим, але був по-своєму вимогливим. Любив, щоб люди, які пішли в літературознавство, займалися ним по-справжньому – довго і ретельно.

Можна дуже багато згадати й такого, чого немає в "Спогадах...". Є такі речі, які не увійшли в цю книжку, але вони були. Олександр Іванович одного разу сказав: "Чому ви запрошуєте цю людину до себе на обід? Адже він написав на вас донос, це всім відомо". Олександр Іванович каже:

– А мені було цікаво, як він буде обідати і як він буде мені в очі дивитись?

– Ну і що з того вийшло?

– А нічого. І обідав, і в очі дивився.

Іншого разу була схожа ситуація. Олександр Іванович дотепно відповів і на це питання. Сказав: "Ось він Вас так розкритикував, причому грубо й несправедливо, а ви йому допомагаєте, Ви його підтримуєте. Для чого Ви це робите?". А він говорить: "Я не можу бути схожим на нього".

Багато ще можна згадати...

Але кілька слів з приводу представленої книжки "Н.Лесков. Личность. Творчество". Зараз про Лєскова написано вже чимало. Тут уже згадувалось ім'я Столярової, можна назвати Троїцького, Горелова і багатьох інших. Але все-таки Олександр Іванович першим підняв питання про антинігілістичний роман Лєскова і всебічно показав, у чому, власне, Лєсков був не правий. У нього взагалі була така думка, що, говорячи про письменника, в жодному випадку не можна припускати, як він казав, "елейной канонизации". Особливо, коли йдеться про письменника відомого або про письменника, який тільки створює собі популярність. Слід враховувати не тільки його досягнення, а й невдачі, тому що вони також дуже характерні, – через ці невдачі відбувається, можливо, розвиток таланту цього письменника, кристалізація його думок і дум. Цю цікаву думку вчений застосував у дослідженні творчості Лєскова, зокрема, його антинігілістичного роману. На його думку, це найслабша частина творчості письменника. Водночас О.Білецький звернув особливу увагу на багатство й різноманітність сюжетів Лєскова, на анекдотичність деяких із них. Але анекдотичність, сказати б, не постійну, а ту, що вводилася там, де вона була найдоречнішою. Анекдот – це, наприклад, "Путешествие с нигилистом"... Він говорив, що анекдот зневажати не слід. Це творчість народна, безіменна, але, однак, вона існує й розвивається. Будувати сюжет на одному анекдоті важко й не потрібно. Лєсков цього і не робив. Він ніби "впускав" анекдот у свою оповідь. Це водночас наближало до

джерел народної творчості, яку Лєсков знав досконало. Відбивається це і в його увазі до мови усіх станів народу, з яким він стикався знав. Якраз про це і ще про багато іншого в цій книжці блискуче все сказано...

І ми повинні висловити свою суцільну подяку тим, хто допоміг видати це дослідження Олександра Івановича Білецького. Це насамперед Тетяна Петрівна Маєвська, якої, на жаль, уже немає, але багато хто її знає й пам'ятає. Вона написала вступну статтю, вона встановила живі зв'язки з Кримським центром гуманітарних досліджень, завдяки якому вийшла з друку праця Олександра Івановича. І, звичайно ж, була добра воля нашого Інституту, нашої дирекції, особливо акад. М.Г.Жулинського. Ми повинні також із вдячністю згадати ще одне ім'я — це ім'я Володимира Павловича Казаріна, нині заступника голови Ради Міністрів Автономної Республіки Крим. Це ті люди, які допомогли видати книжку. Альбіні Оганесовні Шацькій належить звірка тексту, уважне прочитання, всі примітки нею перевірені. Я думаю, ми радіємо, що до нас хоча б частково дійшли праці, що допомагають посилити й розширити уявлення про Олександра Івановича Білецького. Згадаємо, що його дослідження про Лєскова написане 1923-го року, а читати його й сьогодні надзвичайно цікаво й корисно. Адже багато в чому Олександр Іванович виявився набагато проникливішим й переконливішим, ніж деякі сучасні дослідники творчості Лєскова.

У цьому зв'язку хотілося б висловити одне бажання... Є ще одна велика праця Олександра Івановича, в якій він торкнувся такої нині досить актуальної теми, як жіноча художня творчість. Ця праця називається "Епізоди из истории русского романтизма: женщины-писательницы 1820-1860-х годов". 60-і роки взяті тут частково. Олександр Іванович встиг написати в основному про 20-ті, 30-ті й початок 60-х років. Власне кажучи, зараз у Росії видаються твори багатьох забутих письменниць, таких як Кароліна Павлова чи Растопчіна, або Надія Дурова і багато інших. Про них свого часу і писав Олександр Іванович Білецький. Треба опублікувати цю працю, оскільки зараз дуже великий інтерес до цього питання. В Україні цим займаються Т.Гундорова, В.Агеєва та інші дослідники. Але поки що не створено такої послідовної історії інтелектуального "жіночого руху". Є перші спроби це зробити, і, сподіваюсь, вони будуть зустрінуті схвально.

Що ж до моєї книжки, то туди ввійшли лише деякі статті. Мало. Статей потрібно було б подати більше, щоб дати уявлення про деякі розвідки й публікації, розкидані по різних виданнях... Звичайно, я нічого не могла узяти такого об'ємного, як мої монографії про Нечуя-Левицького чи про Марка Вовчка або "В начале века" тощо...

Але я подала дві нові речі, які ще не друкувалися: "Гоголь и Капнисты" та "Романы В.Винниченко (1911-1916) в русском литературном контексте". В останньому з названих досліджень розглядаються ті романи, які Винниченко писав упродовж 1911-1916-го років, за які йому довелося терпіти багато неприємної критики, але як мужня, рішуча людина він не погоджувався з критиками несправедливими. Адже доробок Винниченка дуже вигідно вирізняється на тлі тогочасної російської літератури. Його критикували, без цього, звичайно, не буває. Але про нього нерідко говорили як саме про видатного письменника, який відкриває нові горизонти, підкреслювали його новаторський талант. Але про ці романи слід було б написати окрему працю...

Альбіна Шацька

Сьогодні дехто вже забув про нездійснену мрію М.Сиваченка... Микола Єфремович вважав себе і справді був учнем Олександра Івановича Білецького. Після виходу у світ п'ятитомного видання (редактором був М.Гудзій, заступником і упорядником деяких томів — М.Сиваченко) Микола Єфремович задумав новий проект — надрукувати праці Олександра Івановича, які не ввійшли до п'ятитомника. Цей задум став можливим завдяки тому, що архів Олександра Івановича Білецького був переданий Інституту в 1984 р. Платоном Олександровичем. М.Сиваченко розробив план-проспект нового видання, затверджений Президією Академії

Наук УРСР. Інститут запланував упродовж п'яти років – 1985-1989 – підготувати й видати чотиритомне видання літературної спадщини Олександра Івановича Білецького. Керівником видання було затверджено Миколу Єфремовича Сиваченка. Перед цим ішла робота над обробкою архіву, яку очолила Ангеліна Михайлівна Полотай.

З яких же праць склалися ці чотири томи? До I-го і II-го томів увійшли праці О.Білецького з російської літератури. I-й том складала дві неопубліковані монографії: “Эпизоды из истории русского романтизма: женщины-писательницы 1830-1860-х годов” (це понад 1000 сторінок машинописного тексту) та “Н.Лесков. Личность. Творчество”. Редактором цього тому була Н.Крутікова. II-й том містив велику працю О.Білецького “Коментар до “Истории одного города” Салтикова-Щедріна”. Цей матеріал готував М.Гончарук. Недруковану статтю про Достоєвського, статті з російської літератури, маловідомі широкому загалу, та відгуки Олександра Івановича на докторські й кандидатські дисертації та твори письменників, — цю частину готувала Г.Бурлака, редактором тому була Н.Крутікова. До III-го тому увійшли праці О.Білецького із зарубіжної літератури; виконавець — О.Петровський, редактори — Д.Затонський і Ф.Погребенник. IV-й том складала студія О.Білецького над українською літературою, листи до українських та російських адресатів. Першу частину тому готували М.Сиваченко та М.Гончарук, другу — С.Гальченко і Т.Третьяченко.

I-й і II-й томи були передані до видавництва “Наукова думка”. I-й том пройшов повністю редагування у видавництві, але, на жаль, з причин не від нас залежних так і не побачив світ. Ці томи було повернуто до Інституту літератури. Коли в Інституті з'явився видавничий відділ, планувалося їх надрукувати, але з цього теж нічого не вийшло. Зараз ці томи лежать мертвим капіталом і нагадують про те, що ми завинили перед пам'яттю Олександра Івановича Білецького та Миколи Єфремовича Сиваченка. М.Сиваченко мріяв і вболівав про те, щоб ця робота була завершена. На жаль, він так цього й не дочекався. Лише невелика частина I-го тому завдяки зусиллям Т.Маєвської була видана у Сімферополі 2003 року. Це монографія О.Білецького “Н.Лесков. Личность. Творчество”. Т.Маєвська написала вступну статтю і була редактором цього видання. Впродовж грудня 2002 — квітня 2003 років ми з нею довели роботу до публікації. На жаль, Тетяна Петрівна її теж не побачила. Хотілося б, щоб ця книжка мала тверду обкладинку, була надрукована на кращому папері. Але... Мені не відомо, яким тиражем вийшло це видання. Нашому Інституту виділили всього 60 примірників...

Наталія Мазепа

Насамперед хотіла б сказати кілька слів-спогадів про Олександра Івановича... Вперше я побачила його ще студенткою. Він відмовився читати в нас лекцію, аргументувавши це тим, що лекційна інформація буде нецікавою (хоча я впевнена, це було б дуже цікаво). Натомість Олександр Іванович запропонував нашій групі написати про ту чи ту новелу, оповідання, поезію невеликий відгук. Прочитавши наші учнівські, абсолютно безпомічні, твори, він почав говорити про них настільки цікаві, неймовірні речі, що це було наше перше пробудження як літературознавців.

Другий яскравий спогад про Олександра Івановича залишив мистецький вечір, присвячений творчості Леонардо да Вінчі. Спочатку з ретельно підготованою науковою доповіддю виступав математик і розповідав про Леонардо да Вінчі як про математика і про анатома. А потім вийшов на трибуну Олександр Іванович, і стало очевидно, що він імпровізував, і ця неймовірна імпровізація залишила в моїй пам'яті найяскравіше враження від виступу взагалі. Він розказував про образ, написаний на полотні, і про образ-слово як про єдиний текст. Я думаю, це ніде не зафіксовано, але ця тема, яку він підняв тоді, багато років тому, стояла на початку тих [інтертекстуальних] досліджень, які активно продовжуються зараз. Він був великим актором. Цей потяг імпровізувати, фантазувати робив його непересічною особою. Навіть кількахвилинне спілкування з Олександром Івановичем давало великий поштовх для твоєї фантазії.

У О.Білецького було багато учнів. Надзвичайно талановитою ученицею є Ніна Євгенівна Крутікова. Цю її книжку “Дослідження і статті різних років” я перечитувала кілька разів, щоразу відкриваючи у ній щось нове для себе. Я думаю, що ця праця ніколи не застаріє. Ніна Євгенівна читає текст: це її перше, друге, головне і остаточне завдання... На жаль, сьогодні захоплення новітньою термінологією, різноманітними теоріями затьмарює літературний текст. Але ж теорії, методології літературознавчих досліджень мають слугувати головній меті — прочитанню, тлумаченню літературного твору. І в реалізації цього принципу Ніна Євгенівна величезний майстер. Грунтовним, майстерним дослідженням є її робота “Слово про оповідання Марка Вовчка”. Родзинкою цієї книги є розділ про М.Гоголя. Середовище Миколи Гоголя — це родина Капністів. На певному етапі розвитку нашої науки, історії уявлення про українські шляхетні родини всіляко деформувалося. Родини українських шляхтичів називали польськими, російськими тощо. Але ж вони були, і були українськими. Ці осередки української культури, навколо яких гуртувалися письменники, співаки, музиканти, художники українські, польські, російські, належно не досліджувалися. Але ж це було українське середовище! І цей момент у статті про М.Гоголя розкритий у всій повноті і значущості цього явища.

Микола Павлюк

Олександр Іванович був справді дуже дотепний. Пригадую, вийшов перший том II-томної “Історії української літератури” 1954-го року, а 1956-го — другий... А ще в лютому 1956-го відбувся XX з'їзд КПРС з відомими доповідями і наслідками. Викликають дирекцію Інституту в ЦК і кажуть: “Ви чули доповідь Микити Сергійовича? Як не чули, то ще почуєте, але ваш другий том з продажу знімається...”. І цей другий том історії літератури, який вже фактично вийшов друком, повернули. У ті часи приміщення Інституту було на бульварі Т.Шевченка, а телефон відрізнявся лише на одну цифру від телефону міської “артели полотёрів”. І в Інституті постійно лунали дзвінки: “Это “артель полотёрів”? Это “артель полотёрів”?...” Повернулися з ЦК Олександр Іванович, Степан Андрійович Крижанівський... Том закрили, роботу треба починати з початку... І знову телефонують: “Это “артель полотёрів”? А Олександр Іванович відповідає: “Да-а-а, почти что...”.

... Про книжку Ніни Євгенівни, продовжуючи виступ попередньої доповідачки, хотілося б додати, що ця праця ніби увібрала в себе весь той дуже широкий спектр літературознавчий, історико-літературний, який ми протягом кількох десятиліть мали нагоду вивчати. Дуже цікаво читати підсумкові спостереження дослідника, який не раз повертається до улюблених постатей у літературі, тем, проблем і водночас завжди вносить щось нове. Цим особливо ця книжка цінна і від неї ідуть дороги до попередніх і, ми сподіваємося, наступних досліджень Ніни Євгенівни.

Ми підійшли до знакової, дуже колоритної постаті в історії нашого Інституту — Захара Петровича Мороза. Докладно про видання його праць, запропоноване вашій увазі, — “Від шкільної драми до комедії”, може розповісти Лариса Захарівна Мороз, яка це видання підготувала.

Лариса Мороз

Щодо книжки, то за неї подяка Миколі Григоровичу й колективу нашого Інституту, який допоміг видати цю працю. В ній уміщено два дослідження. Перше — кандидатська дисертація про західноукраїнську історичну драму, яку батько захищав десь у 1946-1947 рр., а починав роботу ще 1939 р. Тоді це було відкриття зовсім невідомого матеріалу. І ця праця, як на мене, незважаючи навіть на той шалений ідеологічний тиск, який, безумовно, відчувається у роботі, цікава й сучасному читачеві. Загалом, коли я почала працювати в Інституті у 80-х роках, то була вражена тим, що праці батька на тлі всього іншого, написаного про українську класичну драматургію, дуже вигідно вирізнялися. Це

я можу сказати як науковець і, гадаю, маю на це право... Тому, коли моя мама Варвара Прокопівна готувала до друку праці батька, то єдине, що їй довелося зробити, — познімати на перших і останніх сторінках досліджень обов'язкові для того часу цитати з класиків марксизму-ленінізму. Сам корпус роботи не потребував жодного втручання й наукового редагування. Власне, сьогодні вам представляємо певну частину тих, підготовлених мамою до друку текстів; комп'ютерну верстку здійснив мій брат Тарас Захарович.

Друга праця, вміщена у книжці “Від шкільної драми до комедії”, присвячена давній українській драматургії, власне, шкільній драмі. Батько весь час працював над класичною українською драматургією, але, почавши роботу над докторською дисертацією “Проблема конфлікту в українській драматургії II пол. XIX ст.”, захотів трішечки зазирнути в передісторію питання. І коли Олександр Іванович, який був консультантом батька, подивився на цей “маленький” розділ обсягом у 4 аркуші, сказав: “Захаре Петровичу, це ж окреме дослідження. У Вашій роботі ця частина буде композиційно не врівноважена...”. Так розрісся в окреме дослідження цей “мимовільний” погляд на давню українську драму.

І було дуже прикро, що ця праця, хоч і надрукована, залишалася непоміченою з причин не від нас залежних. Знову ж один штрих до характеристики часу: після 1958-го року мама за допомогою співробітників Інституту опублікувала всі праці батька. Одну збірку у видавництві назвали (такі були вимоги часу) “У боротьбі за реалізм”, а друге видання, уже двотомник, “На позиціях народності”. Скажіть, будь ласка, під такими назвами хто-небудь, коли-небудь шукав би щось про українську літературу власне XIX, а тим паче XVI — XVII століть? І так ці праці ніби зникли, хоч і були видані. Тому до цієї книжки я включила і ці дві праці.

Надруковано тут також дві п'єси. Батько все життя мріяв, я навіть запам'ятала цю фразу: “От якщо я побачу на сцені хоч одну свою п'єсу (а він їх написав п'ятнадцять, і майже всі вони загубилися, окрім тих п'яти, які мама видала книжечкою років тридцять тому. — *Л.М.*), побачу, як реагує глядач... Якби я побачив, що глядачеві подобається, я покинув би науку і писав би лише свої п'єси...”. На жаль, він не побачив і не встиг дізнатися, з яким успіхом ішла одна з цих п'єс — комедія “Моряк і чорнобурка” — в Луганську, Тернополі, Волгограді, тодішньому Сталінграді. Журнал “Театр” подавав річну статистику: п'єса пройшла у Волгоградському театрі 320 разів. Він, на жаль, уже про це не дізнався...

Микола Сулима

Справді, ці праці, які лежать сьогодні тут, перед нами, ніколи не застаріють... Зокрема, праця З.Мороза “Від шкільної драми до комедії”, на мою думку, може бути сьогодні дуже цікавою і корисною саме для вчителів... Вона для них тим цінна, що Захар Петрович зумів зануритися на два століття вглиб і, перш ніж перейти до драматургії XIX ст., простежити, звідки починається ця реалістична драма. Так не випадково сталося, що говоримо сьогодні і про Олександра Івановича Білецького, і про Ніну Євгенівну Крутікову, про Захара Петровича Мороза. Олександр Іванович — це вчитель, а Ніна Євгенівна та Захар Петрович — учні...

Якщо говорити про особливості дослідження Захара Петровича, варто наголосити, що в цій надзвичайно складній, справді дуже алегоризованій шкільній драматургії він, окрім алегорії, звертає увагу і досліджує такий прийом, як називання персонажів іменами, що характеризують їх як носіїв певних моральних якостей (замість лестоців — Улесник, сластолюбства — Сластолюбець, лукавства — Лукавець, гордості — Гордий тощо). Багато подібних знакових речей для шкільної драматургії він помітив, розкрив і розповів про них у цій ґрунтовній праці, яка після 1952 року абсолютно не застаріла. І добре, що Лариса Захарівна включила в цей двотомник цю вже справді класичну працю.

Григорій Сивокінь

Наш клуб “Академічні бесіди” поступово перейшов у вечір спогадів про науку... Природно виникає питання, чому саме ці три позиції ми обрали для сьогоднішнього засідання? Кожна з них заслуговує на окрему розмову, і водночас їх можна звести до якоїсь єдності, яка в академічному аспекті для нас зараз дуже важлива. Особливо у зв'язку з тим, що ми задумали колосальний і ризикований проект української літератури у 10-ти томах і досі, як мені здається, не вибрали ту, як тепер модно говорити, нарацію, що відповідає жанру історії. І от у цих трьох видатних постатей нашого українського літературознавства ми можемо дуже багато запозичити, шукаючи той максимально вигідний стиль викладу історії літератури взагалі й історії української літератури зокрема.

Микола Бондар

Оскільки праці Захара Петровича Мороза дуже цікаві, читачеві, ймовірно, хотілося б якось увявити собі образ дослідника. На жаль, ніхто з авторів передмови не дав якогось зримого портрета Захара Петровича... Він був цікавим драматургом-комедіографом. Я читав його п'єси, видані 1959 року. Він надзвичайно цікаво використовує механізми переодягання, невпізнання, ненарочитого підслуховування, дуже добре впроваджує це в сучасному стилі. У своїх п'єсах він відпочивав душею від тих “чисток” історії української літератури, яка випала на його долю й не дала можливості зайнятися тим, що його посправжньому цікавило. А міг писати ґрунтовно й виважено, так, як це зроблено у презентованій сьогодні книжці, у тих двох працях, які вважала за потрібне подати Лариса Захарівна. Це своєрідні інтродукції, розділи до дисертацій. В одному він розглядає галицьку історичну драматургію. На цю тему, до речі, обмаль праць. Ростислав Ярославович Пилипчук, який писав про це вже пізніше, йшов якоюсь мірою слідами Захара Петровича.

Хотілося б принагідно згадати ще одну роботу Захара Петровича — “Нарис української драматургії II-ї пол. XIX ст.: проблема конфлікту”. Це велика монографія на 450 сторінок, яка вийшла 1951 року. Там багато говориться і про “корифеїв”, подано надзвичайно цікавий порівняльний аналіз п'єс двох драматургів — Кропивницького і Старицького: “Не судилось” і “Доки сонце зійде, роса очі виїсть”. Там згадано й багато другорядних імен, таких як Острожинський, Яновський, залучено в огляд багато п'єс, системно введено в обіг величезний матеріал, який навіть зараз для нас не завжди доступний. На завершення хотілося б зауважити: те, що талановито написано, справді виходить за рамки свого часу, долає десятиліття...

Віталій Дончик

Сьогодні збіглося три видатних події і постаті. Водночас збіглися дати: 120-ліття Олександра Івановича Білецького і 100-ліття Захара Петровича Мороза.

Це засідання прикметне тим, що сьогодні надзвичайно гостро був відчутний зв'язок часів і зв'язок поколінь [присутній на засіданні онук Олександра Івановича Білецького — Іван Платонович Білецький цей “зв'язок поколінь” втілює зримо]. І не тільки тому, що Олександр Іванович Білецький — колишній директор Інституту, а Ніна Євгенівна, працюючи тут із 40-х років, віддала Інституту все своє життя і є своєрідним “зв'язком” між тими часами й теперішніми. Не тільки тому, що Лариса Захарівна Мороз розвиває сьогодні те, що зробив її батько й інші старші вчені, а й тому, що тут справді було багато такого, що пов'язало ніби й віддалені теми й “дискурси”, такого, що засвідчило: ці теми сьогодні так чи інакше перегукуються, відлунюються одна в одній. І цей досвід дуже дорогоцінний у нашій сьогоднішній роботі.

Підготувала до друку Олена Поліщук